MED POLITIKO IN STVARNOSTJO JE JEZIK

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009. (Zbirka Kultura sožitja)

0 Slabih dvajset let po razpadu nekdanje Jugoslavije, ki je imela z ustavo 1974 vsaj na papirju zagotovljeno enakopravnost med vsemi jeziki narodov in narodnostnih manjšin (ki pa vsaj v najvišjem pravnem aktu niso bili poimensko navedeni), je izšel zbornik *Med politiko in stvarnostjo*, ki ocenjuje tako razmerje med jeziki tedaj in danes, ko je iz ene države nastalo šest (sedem) novih. Monografija je razdeljena v tri sklope in kot poudarjajo uredniki v predgovoru, je nastala kot sad desetletnega sodelovanja med univerzami z območja nekdanje Jugoslavije v okviru različnih bilateralnih projektov. Glavna tema je predvsem odnos do lastnega jezika in z zgodovinsko distanco ocenjen odnos do drugih jezikov, ki so se govorili v nekoč skupni državi, saj so bila predvsem devetdeseta leta čas, ko je politika tudi jezik(e) zlorabila za ustvarjanje neenotnosti med ljudmi.

1 Prvi sklop *Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* obsega sedem razprav. **Vojko Gorjanc** ocenjuje slovensko jezikovno politiko pred izzivi Evropske unije, opozarja, da status uradnega jezika hkrati vzpostavlja slovenščino kot *državni jezik*, saj sta uradna jezika tudi italijanščina in madžarščina. Opozoriti je treba, da je državni jezik sicer sociolingvistični pojem, ki pa sploh ne obstaja tudi kot pravni termin, oziroma tudi v državah, ki veljajo za zelo zaščitniške do lastnega jezika (npr. v Franciji) uporabljajo le termin *uradni jezik*. Slovenska jezikovna politika je po mnenju avtorja po osamosvojitvi 1991 kar nekoliko »zaspala«, saj je izgubila naboj boja proti nekdaj prestižnejši srbohrvaščini, vendar se je že sredi devetdesetih let začelo institucionalizirano jezikovnopolitično delovanje pri Odboru za šolstvo in šport Državnega zbora Republike Slovenije. Diskusija o zakonskem urejanju javne rabe slovenščine, ki se je začela že sredi devetdesetih let, se ni umirila niti po sprejetju Zakona o javni rabi slovenščine leta 2004, saj so zakonu ves čas očitali tudi, da skuša zakon poleg javne rabe urejati tudi sam jezik (gre za nekakšno stremljenje k idealnemu jeziku, ločenem od govorcev in piscev, ki ga ves čas »ogrožajo«). Avtor opozarja še na drugo pomembno razsežnost »zlorabe« jezikovne politike, saj poslanci po sprejetju zakona niso skušali »urediti« tudi sistematičnega spremljanja izvajanja zakona in analizi učinkov, ki pa naj bi presegla »filozofijo skrbništva« in obrambno pozicijo, močno izraženo tudi v pozneje sprejeti Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011, čeprav je nastala že po vstopu Slovenije v Evropsko unijo in pridobitvi enakovrednega statusa enega od uradnih jezikov EU. Avtor poudarja, da mora sodobna slovenska jezikovna politika prenehati biti obrambna in postati proaktivna, kakršna je v času delovanja Slovenščine v javnosti že bila.

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc in **Vlado Miheljak** ocenjujejo in spremljajo srbohrvaščino v Sloveniji nekoč in danes. Do 1991 je imel ta jezik v skupni Jugoslaviji nadrejeno vlogo do drugih, prav tako uradnih jezikov narodov in narodnosti, čeprav je bila ustavna ureditev na papirju idealna. V Sloveniji je predstavljala rezervni kod in Slovenci so v komunikaciji s predstavniki drugih narodov takoj začeli uporabljati srbohrvaški jezik, po letu 1991 pa so, kakor kažejo tudi rezultati raziskave, Slovenci največkrat uporabili slovenščino, dokaz za to, da sorodnost jezikov ne olajša nujno sporazumevanja, pa je, da predvsem mladi pri sporazumevanju z govorci nekdanje Jugoslavije vse pogosteje uporabijo tudi angleščino ali nemščino oziroma italijanščino. Odnos do jezikov, ki se govorijo na območju nekdanje Jugoslavije se nevtralizira, mnogi anketiranci ocenjujejo tudi, da je njihovo znanje koristno, vendar se jih (še

vedno) ne bi učili (sistematično), zato slovensko jezikovno politiko na tem področju še vedno čakajo novi izzivi.

Jagoda Granić predstavlja komunikacijski in simbolični prostor hrvaščine po letu 1991. Avtorica poudarja, da uradna srbohrvaščina nikoli ni bila hrvaški knjižni jezik, saj je nesporno obstajala (samostojna) hrvaška književnost, kar kaže na velik vpliv politike in gospodarstva tudi na jezikoslovje. Z osamosvojitvijo Hrvaške se je pravzaprav spremenil tudi status hrvaščine v odnosu do jezikov, ki so (čez noč) postali jeziki manjšin (npr. srbski, vendar tudi bosanski in črnogorski), hkrati pa se je standardni jezik spremenil na vseh ravninah, čemur je sledila tudi stroka s slovnico 2006 (Silić in Pranjković) in predvsem slovarji, tako splošnimi kot specialnimi (poleg terminoloških, sta izšla še dva frazeološka, etimološki, dialektološki in drugi slovarji). Zanimiva je tudi ocena, da je hrvaščina v primerjavi s srbskim in bosanskim jezikom najbolj zaznamovana, oziroma najmanj odprta do jezikovnih prvin, ki niso del nacionalne norme (sledijo bosanščina, srbščina in kot najbolj odprta srbohrvaščina).

Ranko Bugarski predstavlja srbščino po razpadu Jugoslavije 1991. Kot drugi pred njim, tudi on predstavlja razvoj srbskega (takrat še srbohrvaškega) jezika po sprejetju ustave 1974, ko so bili vsi jeziki narodov in narodnosti enakopravni, čeprav v ustavi nikoli izpisani.[1] Po letu 1991 se je v ustavi sprva spremenilo samo ime in kot pisava določila cirilica. Čeprav se pisni jezik ni močno razlikoval od govorjenega, avtor opozarja na, kot sam imenuje, »bizarno epizodo« iz jezikovne politike v Republiki Srbski, ko so sicer ijekavskim govorcem predpisali ekavščino in povrh vsega tistim, ki se tega ne bi držali, zagrozili še s sankcijami. Politika pa je svojo moč pokazala tudi pri pisavi, ko so nacionalistične stranke zahtevale, da se latinica ne omenja, čeprav se dejansko (tudi uradno) uporabljata obe pisavi.

Marina Katnić-Bakaršić opisuje kompleksno in zahtevno jezikovno situacijo v Bosni in Hercegovini, ki še vedno namesto objektivnih vzbuja tudi (ali predvsem) emocionalne odzive. Odprta norma v okviru nekdanje srbohrvaščine je sprejemala obe, tako zahodno kot vzhodno (danes bi poimenovali srbsko) različico. Hoteno enakopravnost (ki je bila hkrati bosanskohercegovska posebnost) je kazal tudi osrednji časnik *Oslobođenje*, ki je tako na eni sami strani objavljal nekatere članke v latinici in druge v cirilici. Za tretje tisočletje nekoliko anahronistično, s poznavanjem dogodkov po drugi svetovni vojni pa popolno razumljivo, se zdi poudarjeno enačenje med jezikovno in nacionalno identiteto, kar je ena od strategij reševanja kriz(e), čeprav avtorica dodaja, da se nekateri prav zaradi poudarjene nacionalne razsežnosti vseh treh standardnih jezikov ne želijo opredeliti in vztrajajo pri različici (normi), ki je veljala pred letom 1991. Težave se pojavijo že pri poimenovanju in razmerju med *bosanskim* in *bošnjaškim* jezikom, čeprav se v zakonih pojavlja termin bosanski jezik in pa bošnjaški narod (!). Današnji uradni jeziki so bosanski, hrvaški in srbski, na spletnih straneh pa se kot možna izbira pojavlja tudi angleščina (npr. na strani Vlade BiH www.fbihvlada.gov.ba). Kot opozarja že avtorica, hitro pa se pokaže tudi pri brskanju in iskanju po spletnih straneh, so razlike velikokrat zelo majhne, aktualne novice niso vedno zapisane tudi v cirilici ipd., kar pa moramo razumeti, saj celo spletne strani evropskih institucij, ki imajo zaposlenih več tisoč prevajalcev, niso v celoti dostopne v vseh uradnih jezikih. (Jezikovno)politične težave se ves čas odražajo tudi v šolstvu, hrvaška in srbska entiteta uporabljata učbenike (in učne načrte) matic, kot svojevrstni fenomen avtorica omenja tudi delovanje dveh šol v eni stavbi, kar pa k enotnosti in sprejemanju drugačnega ne pripomore. K standardizaciji jezika je pripomoglo tudi izdajanje jezikoslovnih priročnikov, od slovnice, pravopisa do splošnega slovarja. Zahtevne politične razmere se odražajo tudi v jezikoslovju,

[1] Zato pa so v Skupščini SFRJ ustanovili Komisijo za istovetnost, ki jo je sestavljalo sedem sekcij, in sicer sekcijo za *srbskohrvatski* jezik, *hrvatski književni* jezik, *srbskohrvatski oziroma hrvatskosrbski* jezik *ijekavske izgovorjave* (uradno se je uporabljal v BiH), *slovenski, makedonski, albanski* in *madžarski* jezik. Vsaka sekcija je imela štiri člane in lektorja.

glavni izzivi pa jezikovno politiko po mnenju avtorice čakajo v udejanjanju medkulturnosti in sprejemanju drugačnosti ter hkratnem sožitju.

Igor Lakić že z naslovom svoje razprave opozarja na težave, ki so spremljale osamosvajanje črnogorskega jezika in njegovo standardizacijo. Črnogorska ustava je leta 1992 kot uradni določila srbski jezik ijekavske izgovarjave, težnje po samostojnosti črnogorskega jezika pa so še narasle po odločitvi ministrstva, da učni predmet srbski jezik v šolah preimenuje v *materni jezik.* Ustava samostojne Črne gore iz leta 2007 je za uradni jezik določila črnogorščino, obe pisavi, tako cirilica kot latinica, sta enakopravni, uradovalni jeziki pa so še srbski, bosanski, albanski in hrvaški jezik, čeprav avtor opozarja, da razmerje med terminoma uradni in uradovalni ni jasno, zato so se tako politiki kot strokovnjaki zavzemali za drugačno definicijo, npr. *v javnosti se uporabljajo še …* Diferenciacija in osamosvajanje črnogorščine se je začelo predvsem zaradi političnih razlogov, zato je naloga strokovnjakov še toliko zahtevnejša, saj nekateri »pravo« črnogorščino vidijo v Njegoševem jeziku, jezikoslovci pa opozarjajo, da se jezikovni razvoj ne more vrniti v čas samostojne kneževine Črne gore, sploh ker so se vse (aktivne) generacije šolale v srbohrvaškem jeziku, zato naj bo to osnova sodobne črnogorščine. Pravopis iz leta 2009 zato ni prinesel pričakovane ustalitve jezika, ampak je povzročil veliko nasprotovanje javnosti, ki je v pravopisnih pravilih našla vse preveč neživljenjskih rešitev, ki so daleč od dejanskega stanja, zato prava standardizacija tega jezika še vedno poteka.

Aleksandra Gjurkova predstavlja makedonsko jezikovno stvarnost. Makedonščina se je kot samostojni jezik kodificirala šele v času SFRJ, avtorica pa makedonščino kot uradni jezik označuje kot netradicionalen in hkrati najbolj balkaniziran, saj ga govorijo tako v Republiki Makedoniji kot severozahodni Bolgariji, severni Grčiji in jugovzhodni Albaniji, hkrati pa se postavlja vprašanje povezave med jezikovno in nacionalno identiteto, saj laični »poznavalci« iščejo utemeljene razlike samo v razlikah med leksiko, čeprav morajo strokovnjaki upoštevati vse jezikovne ravnine.

2 Drugi sklop *Status jezikovnih variant znotraj prvih jezikov* obsega štiri razprave. **Monika Kalin Golob** opisuje jezikovno-stilne in žanrske spremembe v slovenskih medijih, še posebej slednje pa se kažejo v še bolj propustni meji med posameznimi žanri. Če so bila poročevalna besedila nekoč jezikovno nevtralna in objektivizirana, avtoričina analiza besedil kaže, da se po letu 2000 sicer večinsko pojavljajo jezikovno nezaznamovane ubeseditve, hkrati pa ta besedila ne podajajo zgolj dejstev, ampak tudi vrednotijo, naj si bo preko citatov ali že kar v naslovih. Besedila tako dobivajo poteze komentarja, pojavljajo se neknjižna sredstva, večinoma z negativno konotacijo. Na drugi strani pa so komentarji po mnenju avtorice izgubili svoj bliščin postali suho tehtanje stališč. V senzacionalističnih medijih pa se pojavlja psevdointimni jezik, ki z elementi pogovornosti v bralcih vzbuja domačnost in želi tako prepričati bralca.

Damir Horga in **Vesna Požgaj Hadži** se posvečata najprej retoriki hrvaškega TV Dnevnika, v drugem delu pa ga primerjata še z beograjskim, sarajevskim in zagrebškim, saj vsi elektronski mediji, še posebej pa televizija, močno vplivajo na oblikovanje javnega mnenja. Z analizo najave prispevkov, izbiro tem, dolžino in tudi izbiro sogovornikov v studiu avtorja ugotavljata, kateri so sociolingvistični razlogi zanje. Zaradi visoke gledanosti, ki jo te (ali takšne oddaje nasploh) dosegajo, so pomembni sooblikovalci jezikovne in govorne pravilnosti ter predstavljajo nekakšen standard ali celo vzor, tako pri jezikovnem purizmu kot uveljavljanju pogovornosti.

Vesna Mildner predstavlja spremembe v odnosu do več različic govorjenega hrvaškega jezika. Glede na geografsko pripadnost je analiza rezultatov pokazala, da naslovniki bolje sprejemajo lokalno bližnjo različico govorjenega jezika (in so do njihovih izjav tolerantnejši), hkrati pa so v mestih precej bolj netolerantni do vseh pokrajinskih govornih različic, kar se kaže tudi v zahtevi, da morajo javni govorci v medijih, učitelji in nato zdravniki uporabljati standardni jezik,

bolj tolerantni pa so do prodajalcev, ki lahko v svojem govoru uporabljajo posebnosti svojega pokrajinskega govora, čeprav so vse lokalne različice sprejete bolje kot pred letom 1990.

Simon Šuster opisuje jezikovno negotovst in jezikovne predstave na primeru mariborščine. Med jezikovnimi predstavami imajo posebno mesto stereotipi, pri katerih vrednotenje rabe najmočneje stopa v ospredje, saj gre za opazna jezikovna sredstva, ki so izrazito stigmatizirana. V raziskavi je avtor med dijaki meril zavedanje drugačnosti govora anketiranca, prisotnost pritiska šole na govor, neprepričanost v svoj govor in manjvrednost lastnega govora. Rezultati kažejo, da jezikovne negotovosti ne kažejo vsi anketirani dijaki, kljub temu pa je opazna pri večini, bolj pogosta je pri jezikovno bolj ozaveščenih (in hkrati glede načina govora bolj izpostavljenih) gimnazijcih.

3 Tretji del *Status tujih in drugih jezikov* prinaša še pet razprav. **Tatjana Balažic Bulc** razpravlja o odnosu do tujih jezikov v slovenski družbi, ki po vstopu v Evropsko unijo še bolj spodbuja večjezičnost, zato pa se premalo posveča odnosu do tujih jezikov tudi preko ocenjevanja stereotipnih predstav njihovih govorcev. Med svetovnimi jeziki je najbolj pozitivno označena angleščina, kitajščina in španščina pa imata tako pozitivne kot negativne oznake, med sosednimi jeziki je najbolj pozitivno ocenjena nemščina, nevtralno madžarščina, italijanščina in hrvaščina pa imata tako pozitivne kot negativne oznake. Od novih standardov bivše srbohrvaščine pa je najbolje ocenjena bosanščina, črnogorščina pa zaradi neprepoznavnosti ni bila vključena v raziskavo. Stereotipne predstave niso odvisne od neposrednih jezikovnih stikov, ampak temeljijo na aktualnih družbeno-političnih dogodkih, ki pa spet vzbujajo nekatere negativne stereotipe in povzročajo nestrpnost.

Ina Ferbežar razpravlja o sprejemljivosti in razumljivosti vmesnih jezikov, ki nastajajo v procesu usvajanja neprvega jezika, ki pa mora preseči zgolj znanje in učenje jezika, ampak se širi v zmožnost za vživljanje v nove pojave, kritično toleranco in reševanje konfliktov, kar naj bi obsegala medkulturna komunikacija, čeprav pojem v učnih načrtih ostaja nedefiniran. Avtorica opozarja, da Slovenci namreč pri tujih govorcih pričakujejo razmeroma visoko stopnjo znanja slovenščine (da bi se tujci zmogli pogovarjati in pisati tudi o zahtevnejših temah), vendar je vprašanje, če imajo tuji govorci v Sloveniji dovolj možnosti in spodbude, da bi lahko osvojili takšno jezikovno znanje.

Vesna Mikolič razpravlja o modelu jezikovne politike za večkulturna okolja, ki bo podpirala kulturno in jezikovno raznolikost. Takšen program mora zajemati tako ukrepe, ki se nanašajo na razvoj in status slovenščine kot državnega (v večkulturnem okolju pa ne nujno prvega) jezika, hkrati pa obravnavati tudi ukrepe, ki se ukvarjajo s stiki slovenskega jezika z drugimi jeziki, zato avtorica predlaga bolj razdelano jezikovno politiko tako za avtohtone kot neavtohtone manjšinske jezike.

Mirjana Benjak in **Neva Čebron** z raziskavo predstavljata odnos študentov do kulturne identitete v slovenski in hrvaški Istri. Populacija študentov se življenja v medkulturnem okolju bolje zaveda in zato lažje sprejema tudi govorce drugih narodov in kultur, to pa se ji zdi pomembno tudi za reševanje in izboljšanje odnosov med pripadniki drugih kulturnih identitet.

Razprava **Julijane Vučo** o manjšinskih jezikih v srbskem izobraževalnem sistemu zaključuje tretji del monografije. Avtorica poudarja, da je kakovostno poučevanje manjšinskih jezikov tudi pogoj in sredstvo za boljše sprejemanje drugih kultur, hkrati pa se z dovolj zgodnjim poučevanjem (v osnovni šoli) dejansko razširi jezikovna zmožnost tako v prvem kot drugih/tujih jezikih, izboljša se sposobnost analiziranja in reševanja problemov in predvsem se tako udejanja medkulturnost z ljudmi. Šolska zakonodaja v Srbiji vse to omogoča, težave se pojavljajo zaradi neenotnega delovanja izobraževalnih ustanov, (jezikovnih) politikov na eni ter pripadniki manjšin, starši in otroki na drugi strani, k čemur še pripore pomanjkanje ustreznih učnih gradiv.

4 Zadnji del predstavljajo izvlečki razprav v angleščini, s čimer so vsaj izhodišča in najpomembnejša spoznanja dostopna tudi širši strokovni javnosti, čeprav bi bilo dobro, da bi monografijo v roke vzeli tudi politiki, ki na območju nekdanje Jugoslavije iščejo možnost za potrditev svojih političnih ambicij. Kot razprave zelo dobro kažejo, je prav jezik in odnos do jezika sredstvo za oblikovanje narodne zavesti, ki pa se zaradi politične kratkovidnosti spreminja v stereotipne predstave o govorcih drugih jezikov, namesto da bi se udejanjalo sobivanje in sprejemanje ter tudi razumevanje drugačnosti, preko vmesnih jezikov do samostojnega in samozavestnega sporazumevanja v jezikih, ki so za večinski narod prvi, za manjšine pa drugi ali tuji jezik.

Čisto na koncu pa še zelo osebni razlog, zakaj me je knjiga tako pritegnila. Pred leti sem bila kot lektorica slovenščine v Nemčiji vprašana, kateri jeziki se govorijo na območju bivše Jugoslavije. Vprašanje, ki je bilo vse prej kot politično, me je spravilo v zadrego. Od mene so želeli zelo pragmatičen in učinkovit odgovor, ali morajo sedaj na sodiščih usposobiti tolmače posebej za hrvaščino, posebej za srbščino, posebej za bosanščino in posebej za črnogorščino ali vendarle zadostujeta dva tolmača, eden za zahodno (hrvaško) in eden za vzhodno (srbsko) različico. Danes bi bil moj odgovor prepričljivejši in lažji, res pa je, da se je komunikacijski domet posameznih (danes) državnih jezikov spremenil.

Mateja Jemec Tomazin
Logatec